

ҚАТТИҚ ТАРТИБЛИ КОЛОНИЯЛАРДА ЖАЗОНИ ЎТАШ ШАРОИТЛАРИНИ ДИФФЕРЕНЦИАЛАШ (ТАБАҚАЛАШТИРИШ)НИНГ ҲУҚУҚИЙ МУАММОЛАРИ

IV Akademiyasi 3-o'quv kursi 333-guruh kursanti

safdor **Ихомов Амирбек Aziz o'g'li**

Илмий раҳбар: Jinoyatchilikka qarshi kurashish fakulteti boshlig'li

B.Q.Adilov

Аннотация

Мазкур илмий мақолада қаттиқ тартибли жазони ижро этиш колонияларида маҳкумларнинг жазо ўташ шароитларини дифференциаллаш (табақалаштириш)нинг ҳуқуқий асослари ва пенитенциар тизимда юзага келаётган муаммолар таҳлил этилади. Тадқиқотда маҳкумларни сақлаш шароитларини (оддий, енгиллаштирилган, қаттиқлаштирилган) ўзгартириш мезонлари, бу жараёнда инсон ҳуқуқларини таъминлаш ҳамда маҳкумлар хулқ-атворини холис баҳолашнинг ҳуқуқий бўшлиқлари ўрганилган. Миллий Жиноят-ижроия қонунчилигини халқаро стандартлар (Мандела қоидалари) асосида такомиллаштириш, коррупцион омилларни бартараф этиш ва маҳкумларни ресоциализация қилиш самарадорлигини ошириш бўйича илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: жазони ижро этиш, қаттиқ тартибли колония, табақалаштириш, дифференциация, маҳкум, оддий шароит, енгиллаштирилган шароит, ресоциализация, Мандела қоидалари.

Кириш

Янги Ўзбекистоннинг ҳуқуқий демократик ислохотлари изчиллик билан давом этаётган бугунги даврда жиноят-ижроия тизимини инсонпарварлик ва қонунийлик тамойиллари асосида тубдан модернизация қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Пенитенциар тизимнинг асосий мақсади маҳкумларни шунчаки жамиятдан ажратиш ёки уларни қийнаш эмас, балки уларнинг хулқ-атворини коррекциялаш, қайта жиноят содир этишининг олдини олиш ҳамда уларни фойдали меҳнат ва ижтимоий адаптация орқали жамиятга соғлом аъзо сифатида қайтаришдан иборатдир.

Оғир ва ўта оғир жиноятлар содир этган, шунингдек, хавфли рецидивистлар сақланадиган қаттиқ тартибли жазони ижро этиш колонияларида маҳкумларнинг қонуний тартибга бўйсунishi ва уларнинг тузалиш йўлига ўтишини рағбатлантиришда жазо ўташ шароитларини дифференциаллаш (табақалаштириш) муҳим педагогик ва ҳуқуқий инструмент ҳисобланади. Бироқ, амалдаги Жиноят-ижроия қонунчилигида маҳкумларни бир сақлаш шароитидан бошқасига ўтказиш, уларнинг тузалиш даражасини баҳолаш мезонларининг мукамал эмаслиги тизимда қатор ҳуқуқий ва ташкилий муаммоларни юзага келтирмоқда. Бу эса мазкур соҳани чуқур илмий таҳлил қилиш ва қонунчиликни такомиллаштиришни тақозо этади.

1. Жазо ўташ шароитларини табақалаштиришнинг мазмун-моҳияти

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексининг (ЖИК) тегишли нормаларига мувофиқ, қаттиқ тартибли колонияларда жазо ўташ шароитлари уч тоифага ажратилади: оддий, енгиллаштирилган ва қаттиқлаштирилган сақлаш шароитлари. Жиноят содир этиб, муассасага янги кириб келган барча маҳкумлар дастлаб оддий сақлаш шароитига жойлаштирилади. Маҳкумнинг меҳнатга бўлган муносабати, колониянинг ички тартиб-қоидаларига риоя қилиши ва тарбиявий тадбирлардаги иштироки асосида у енгиллаштирилган шароитга ўтказилиши, ёки аксинча, тартибни доимий бузиб келган тақдирда қаттиқлаштирилган шароитга ўтказилиши белгиланган.

Ҳуқуқий нуқтаи назардан дифференциаллаш — бу маҳкумга нисбатан бериладиган ҳуқуқ ва чекловлар ҳажмининг (посилка ва йўқловлар сони, учрашувлар муддати, пул маблағларини сарфлаш лимити) унинг хулқ-атвориغا қараб ўзгаришидир. Бу тизим маҳкумда тузалишга нисбатан ички мотивацияни шакллантиришга хизмат қилиши лозим. Агар маҳкум ўзининг ижобий ҳаракатлари билан ҳуқуқлари кенгайишини англаса, унда қонунга бўйсуниб кўникмаси тезроқ ривожланади.

2. Сақлаш шароитларини ўзгартиришдаги ҳуқуқий муаммолар ва бўшлиқлар

Пенитенциар амалиёт ва юридик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, қаттиқ тартибли колонияларда табақалаштириш тизимини амалга оширишда бир қанча жиддий ҳуқуқий бўшлиқлар мавжуд. Биринчидан, маҳкумнинг "тузалиш йўлига ўтганлигини" аниқловчи қонуний мезонлар ўта мавҳум ва субъектларнинг хоҳишига боғлиқ бўлиб қолмоқда. ЖИҚда белгиланган "тартиб-қоидаларга риоя қилиш" ёки "меҳнатга ҳалол муносабатда бўлиш" каби иборалар сифат кўрсаткичлари бўлиб, уларни ҳолис баҳолашнинг рақамлашган ва аниқ математик-баллик тизими тўлиқ яратилмаган.

Иккинчидан, маҳкумни енгиллаштирилган шароитдан оддий ёки қаттиқлаштирилган шароитга ўтказиш муассаса ҳузуридаги Махсус комиссия томонидан амалга оширилади. Бироқ, ушбу комиссия қарорлари устидан маҳкумларнинг мустақил суд органларига шикоят қилиш ҳуқуқи ва унинг процессуал механизми миллий қонунчиликда етарлича шаффоф баён этилмаган. Бу ҳолат муассаса маъмурияти томонидан инсон омили ва суиистеъмолчиликларга, баъзан эса яширин коррупциявий хавф-хатарларнинг юзага келишига шароит яратади.

Учинчидан, қаттиқ тартибли колонияларда узоқ муддатли озодликдан маҳрум этилган ва руҳий деструктив ҳолатга тушиб қолган маҳкумлар учун психологик коррекция натижалари сақлаш шароитини ўзгартиришда асосий асос сифатида

инобатга олинмайди. Ваҳоланки, халқаро тажрибада маҳкумнинг руҳий барқарорлиги ва жамият учун хавфлилик даражаси психологик тестлар ва экспертлар хулосаси билан белгиланади.

3. Халқаро стандартлар (Мандела қоидалари) ва хориж тажрибаси

БМТнинг Маҳкумлар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидалари (Нелсон Мандела қоидалари) пенитенциар муассасаларда табақалаштириш тизимини фақат жазолаш эмас, балки индивидуал даволаш ва ижтимоий реабилитация мақсадларида қўллашни талаб этади. Хусусан, Мандела қоидаларининг 91-92-моддаларида маҳкумлар муассасага келган илк кунларданок уларнинг шахсий хусусиятлари ва криминал ўтмиши ўрганилиб, индивидуал жазо ўташ режаси (Individual Sentence Plan) тузилиши шартлиги белгиланган.

Ривожланган давлатлар, масалан, Германия ва Буюк Британия тажрибасида қаттиқ тартибли муассасаларда маҳкумларни сақлаш шароитларини ўзгартириш тўлиқ автоматик "Score Card" (электрон баҳолаш карточкаси) тизими орқали юритилади. Унда инсон омили аралашмайди; маҳкумнинг кундалик фаолияти, тартиб бузиши ёки ютуқлари компьютер тизимида баллаб борилади ва маълум балл йиғилганда тизим автоматик равишда шароитни ўзгартиришни тавсия қилади. Бу тизим инсон ҳуқуқлари ҳимоясини юқори босқичга олиб чиққан.

Хулоса ва Таклифлар

Қаттиқ тартибли колонияларда жазо муддатини ўташ шароитларини табақалаштириш тизимини тубдан ислоҳ қилиш ва ундаги ҳуқуқий муаммоларни бартараф этиш мақсадида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш таклиф этилади:

1. Жинойт-ижроия кодексига маҳкумларнинг тузалиш даражасини аниқ баҳоловчи электрон-рақамли баллик тизимни қонуний асос сифатида киритиш ва инсон омилини минималлаштириш.

2. Маҳкумларни қаттиқлаштирилган сақлаш шароитига ўтказиш тўғрисидаги комиссия қарорлари устидан суд тартибида шикоят қилишнинг аниқ Процессуал регламентини ишлаб чиқиш ва қонунда мустаҳкамлаш.

3. Қаттиқ тартибли муассасаларда маҳкумларнинг психологик портрети ва деструктив хулқ-атвори динамикасини баҳоловчи мустақил психологик экспертиза институтини жорий этиш ва унинг хулосасини шароитларни ўзгартиришда мажбурий таркибий қисм сифатида белгилаш.

Ушбу ислохотларнинг амалиётга татбиқ этилиши, юртимизда пенитенциар тизимнинг халқаро стандартларга мослашишига ва маҳкумларнинг ҳуқуқлари ишончли ҳимоя қилинишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2023.
2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси. – Тошкент: Адолат, 2024.
3. БМТнинг Маҳкумлар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидалари (Нелсон Мандела қоидалари). БМТ Бош Ассамблеяси резолюцияси, 2015 йил.
4. Исмоилов И. Жазони ижро этиш ҳуқуқи: Дарслик. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2021.
5. Тахташева У.А. Пенитенциар тизимда маҳкумлар ҳуқуқларини таъминлаш муаммолари. Монография. – Тошкент, 2019.
6. Penitentiary Systems and Punishment Differentiation in Europe / Journal of Criminology and Penal Law, 2023.